

Çevre Hukukunun Düzenleyici Araçları Üzerine Bir Literatür ve Mevzuat İncelemesi

Emre Ekinci¹

Özet

Sanayileşme, kentleşme ve teknolojik gelişmelerin hız kazanmasıyla birlikte çevresel sorunların kapsamı genişlemiş, bu durum çevrenin korunmasına yönelik hukuki ve kurumsal düzenlemelerin geliştirilmesini zorunlu hale getirmiştir. Çevre hukuku, bu süreçte çevresel risklerin önlenmesi, sınırlandırılması ve denetlenmesi amacıyla çeşitli düzenleyici araçlar geliştiren önemli bir hukuk alanı olarak ortaya çıkmıştır. Bu çalışma, çevre hukukunda kullanılan düzenleyici araçları, kavramsal çerçevesi, hukuki niteliği ve uygulama biçimleri açısından ele almayı amaçlamaktadır. Çalışmada öncelikle çevre hukukunda düzenleme ihtiyacının ortaya çıkışı, çevre sorunlarının kamu politikası konusu haline gelmesi ve çevre hakkının gelişimi bağlamında değerlendirilmiştir. Ardından düzenleyici araç kavramı açıklanmış ve bu araçların hukuki niteliği üzerinde durulmuştur. Bu çerçevede çevre hukukunda kullanılan başlıca düzenleyici araçlar; yasaklama, izin ve ruhsatlandırma, bildirim yükümlülükleri, çevresel yükümlülükler, standartlar, koruma alanlarının oluşturulması ve çevresel etki değerlendirmesi süreçleri üzerinden incelenmiştir. Çalışmanın sonunda, düzenleyici araçların çevre politikalarının uygulanabilirliğini sağlayan temel mekanizmalar olduğu, bu araçların yalnızca yasaklayıcı değil aynı zamanda önleyici ve yönlendirici işlevler taşıdığı sonucuna ulaşılmıştır. Çevre hukukunda düzenleyici araçların etkinliği, hukuki düzenlemelerin yanı sıra idari kapasite, denetim mekanizmaları ve toplumsal farkındalık gibi unsurlarla birlikte değerlendirildiğinde daha anlamlı hale gelmektedir. Bu yönüyle çevre hukukunun düzenleyici araçları, sürdürülebilir çevre yönetiminin temel unsurlarından biri olarak önemini korumaktadır.

1 Doç. Dr., Yozgat Bozok Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, emrekinci@gmail.com, 0000-0002-5101-6059.

1. Çevre Hukukunda Düzenleyici Araçların Kavramsal Çerçevesi

1.1. Çevre Hukukunda Düzenleme İhtiyacının Ortaya Çıkışı

1.1.1. İnsan Hakları ve Çevre Hakkı

İnsan haklarının tarihsel gelişimi incelendiğinde, bu hakların durağan ve değişmez bir yapıdan ziyade, toplumların karşı karşıya kaldıkları ekonomik, siyasal ve sosyal dönüşümler doğrultusunda biçimlendiği görülmektedir (Hekimoğlu, 2003; Güneş, 2024). Sanayileşme, kentleşme ve teknolojik ilerlemeler, bir yandan yaşam standartlarını yükseltirken diğer yandan çevresel bozulma, doğal kaynakların aşırı kullanımı ve ekosistemlerin tahribi gibi yeni sorun alanlarını ortaya çıkarmıştır. Bu gelişmeler, çevrenin korunmasının yalnızca teknik veya idari bir mesele olmadığını; insan yaşamının sürdürülebilirliği, sağlık hakkı ve yaşam kalitesi ile doğrudan ilişkili bir konu olduğunu açık biçimde ortaya koymuştur. Nitekim çevre hakkı, insan hakları teorisinde üçüncü kuşak ya da dayanışma hakları olarak adlandırılan haklar arasında değerlendirilmekte (2003: 88); bu yönüyle yalnızca bireyin devlete karşı ileri sürebileceği taleplerden ibaret olmayıp, toplumun tüm kesimlerinin ve devletlerin ortak sorumluluğunu gerektiren bir niteliğe sahip olduğu kabul edilmektedir (Keleş ve Hamamcı, 2012; Turgut, 2009; Güneş, 2024). Çevrenin korunmasının doğası gereği kolektif çaba gerektirmesi, çevre hukukunda düzenleyici araçların geliştirilmesini zorunlu kılan temel unsurlardan biri olmuştur.

Özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, insan faaliyetlerinin doğal çevre üzerindeki yıkıcı etkilerinin daha açık biçimde anlaşılmasıyla birlikte çevreci hareketler giderek güç kazanmıştır. Bu süreçte çevre duyarlılığı; çevre örgütlerinin eylemlerinde, yeşil parti programlarında ve uluslararası politika tartışmalarında kendine yer bulmuş; böylece çevrenin korunması konusu ulusal ve uluslararası politika belgelerinden akademik çalışmalara kadar geniş bir alanda tartışılan önemli bir mesele hâline gelmiştir (Yaslıkaya, 2015: 410). Çevre sorunlarının özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren küresel ölçekte hissedilmeye başlanması, çevrenin korunmasına yönelik hukuki ve kurumsal düzenlemelere duyulan ihtiyacı da belirgin hale getirmiştir. Hava ve su kirliliği, biyolojik çeşitlilik kaybı, iklim değişikliği ve kentlerde yaşam kalitesinin düşmesi gibi gelişmeler, çevresel risklerin yalnızca belirli bölgeleri değil, tüm insanlığı etkileyen sonuçlar doğurduğunu göstermiştir. Bu durum, çevrenin korunmasının ulusal sınırlarla sınırlı kalamayacağını ve uluslararası iş birliğini gerektiren bir politika alanı haline geldiğini ortaya koymuştur (Güneş, 2024).

Çevre sorunlarına yönelik uluslararası ilgi, özellikle 1970'li yıllardan itibaren yaşam kalitesini doğrudan etkileyen çevresel sorunlara ilişkin toplumsal kaygıların artmasıyla birlikte belirgin biçimde güç kazanmaya başlamıştır (Yaslıkaya ve Arslan, 2023: 225). Artan bu küresel farkındalık, çevre sorunlarının uluslararası düzeyde ele alınmasını zorunlu kılmış ve bu doğrultuda gerçekleştirilen ilk kapsamlı girişimlerden biri 1972 yılında düzenlenen Stockholm Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Konferansı olmuştur. Bu konferansta kabul edilen bildirge, insanın onurlu ve sağlıklı bir yaşam sürdürebilmesi için nitelikli bir çevreye ihtiyaç duyduğunu vurgulayarak çevre ile insan refahı arasındaki bağı açık biçimde ortaya koymuştur (United Nations, 1972). Daha sonraki süreçte 1992 Rio Konferansı ile sürdürülebilir kalkınma yaklaşımının benimsenmesi, çevrenin korunması ile ekonomik ve toplumsal gelişme arasında dengeli bir ilişki kurulması gerektiğini ortaya koymuş; Aarhus Sözleşmesi ise bilgiye erişim, katılım ve yargı yollarına başvurma gibi mekanizmalar aracılığıyla çevre hukukunun demokratik boyutunu güçlendirmiştir (United Nations, 1992; UNECE, 1998).

Şekil 1. 1972 Stockholm Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Konferansı açılış oturumu (Folket Hus, Stockholm)

Kaynak: United Nations Photo / Yutaka Nagata (1972).

Türkiye’de de benzer bir gelişim süreci yaşanmış ve çevre hakkı 1982 Anayasası’nın 56. maddesi ile anayasal güvence altına alınmıştır. Bu düzenleme, çevrenin korunmasını yalnızca devletin bir görevi olarak değil, aynı zamanda vatandaşların ortak sorumluluğu olarak tanımlaması bakımından önem taşımaktadır (T.C. Anayasası, 1982). Böylece çevrenin korunmasına yönelik hukuki düzenlemeler, yalnızca idari müdahalelerle sınırlı kalmayan; ilke, mekanizma ve uygulama araçlarını içeren kapsamlı bir hukuk alanının oluşmasına zemin hazırlamıştır.

Tüm bu gelişmeler birlikte değerlendirildiğinde, çevre hukukunda düzenleme ihtiyacının, çevresel sorunların insan yaşamı üzerindeki etkilerinin artması, çevre hakkının insan hakları içindeki yerinin güçlenmesi ve çevre koruma faaliyetlerinin kolektif sorumluluk gerektiren bir alan olarak kabul edilmesi sonucunda ortaya çıktığı görülmektedir. Bu çerçevede, çevre hukukunun düzenleyici araçlarını anlayabilmek için öncelikle bu ihtiyacın tarihsel ve kuramsal temellerini ortaya koymak gerekmektedir.

1.1.2. Çevre Hukuku ve Düzenleme İhtiyacı

Sanayileşme süreci, üretim ve refah düzeyinde önemli artışlar sağlamış olsa da, doğal çevre üzerinde yarattığı baskılar nedeniyle yeni sorunları da beraberinde getirmiştir (Görmez, 2015). Özellikle 19. yüzyıldan itibaren sanayileşmenin yol açtığı çevresel tahribatın görünür hâle gelmesi, doğanın korunmasına yönelik düşünce ve girişimlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu süreç, çevre koruma anlayışının yalnızca doğaya duyulan romantik bir ilginin ötesine geçerek toplumsal ve siyasal bir mesele hâline dönüşmesinin başlangıcını oluşturmuştur (Önder, 2003).

Sanayileşme ile hız kazanan teknolojik gelişmeler, üretim ve tüketim süreçlerini dönüştürürken çevre üzerindeki baskıyı akademik ve hukuki tartışmaların merkezine taşımıştır (Yaylı, 2012: 164). Çevresel etkilerin insan yaşamı ve doğal denge üzerindeki sonuçlarının daha görünür hale gelmesi, bu alanda yalnızca teknik önlemlerin değil, aynı zamanda hukuki düzenlemelerin ve politika araçlarının geliştirilmesini zorunlu kılmıştır. Bu bağlamda, çevre hukukunda düzenleyici araçların ortaya çıkışı, teknolojik dönüşüm ve çevresel riskler arasındaki ilişkinin anlaşılmasıyla yakından bağlantılıdır (Öktem, 2003).

Sanayileşme ve teknolojik gelişmelerin hız kazanmasıyla birlikte çevresel sorunların etkileri daha görünür hale gelmiş, özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bu sorunlar yalnızca yerel ölçekte değil, geniş toplum kesimlerini ve farklı ülkeleri etkileyen bir nitelik kazanmıştır (Keleş ve Ertan, 2002). Hava ve su kirliliği, endüstriyel kazalar, nükleer felaketler ve büyük ölçekli çevre tahribatları, çevrenin korunmasının bireysel önlemlerle sınırlı

kalamayacağını açık biçimde ortaya koymuştur. Bu tür olayların insan sağlığı, ekonomik faaliyetler ve toplumsal yaşam üzerindeki ağır sonuçları, çevre sorunlarının giderek daha fazla kamu otoritelerinin müdahalesini gerektiren bir alan olarak değerlendirilmesine yol açmıştır (Keleş, 2015). Çevre hukuku, başlangıçta idare hukukunun bir parçası olarak görülse de; bütüncül yaklaşımı, disiplinler arası niteliği, dinamik yapısı ve ÇED gibi teknik araçlara dayanması nedeniyle zamanla özgün bir karakter kazanmıştır. Bu özellikler sayesinde özellikle 1970'lerin sonu ve 1980'lerde idare hukukundan ayrılarak bağımsız bir hukuk dalı haline gelme sürecini büyük ölçüde tamamlamıştır (Turgut, 1997:608).

Şekil 2. Kanada'nın Toronto kentindeki bir üretim kompleksinde emisyonlar; 10 Ocak 2007.

Kaynak: United Nations Photo (2007).

Çevresel risklerin artması, kamu yönetimleri ve uluslararası kuruluşların çevre sorunlarına yönelik daha sistemli ve kurumsal politikalar geliştirmesini zorunlu kılmıştır. 20. yüzyıl boyunca yaşanan büyük çevre felaketleri ve ekosistem üzerindeki tahribatın boyutlarının anlaşılması, çevre koruma konusunun bilimsel çalışmaların, uluslararası toplantıların ve hukuki düzenlemelerin temel gündem maddelerinden biri haline gelmesine neden olmuştur. Bu süreçte çevre, yalnızca doğal kaynakların korunmasıyla sınırlı bir alan olarak değil; insan sağlığı, yaşam kalitesi ve sürdürülebilir kalkınma ile doğrudan ilişkili bir kamu politikası konusu olarak ele alınmaya başlanmıştır. Böylece

çevre sorunları, teknik bir mühendislik meselesi olmanın ötesine geçmiş; planlama, hukuk, ekonomi ve kamu yönetimi disiplinlerinin birlikte ele aldığı çok boyutlu bir politika alanına dönüşmüştür.

Bu gelişmelerin bir sonucu olarak, devletlerin çevreyi korumaya yönelik yasal düzenlemeler yapması, denetim mekanizmaları oluşturması ve uluslararası iş birliklerine katılması yaygınlaşmıştır. Çevre politikalarının kurumsallaşması, çevre hukukunun gelişimini de hızlandırmış; düzenleyici araçların, ilke ve mekanizmaların sistematik biçimde ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda çevre sorunlarının kamu politikası konusu haline gelmesi, çevre hukukunun gelişim sürecinde belirleyici bir aşama olarak değerlendirilmektedir.

1.2. Çevre Hukukunda Düzenleyici Araç Kavramı ve Hukuki Niteliği

Çevre hukukunda düzenleyici araçlar, çevresel zararların önlenmesi veya en azından kabul edilebilir sınırlar içinde tutulması amacıyla devlet tarafından geliştirilen hukuki ve idari önlemler bütünüdür. Literatürde çoğu zaman “kumanda ve kontrol” (command-and-control) yaklaşımı kapsamında ele alınan bu araçlar; yasaklama, izin verme, standart belirleme, denetim ve yaptırım gibi mekanizmaları içermektedir (Arıkboğa, 2019). Bu düzenlemeler sayesinde çevreye zarar verme potansiyeli bulunan faaliyetler tamamen ortadan kaldırılmasa bile belirli kurallar çerçevesinde yürütülmekte, böylece çevresel etkilerin kontrol altına alınması hedeflenmektedir. Nitekim devlet, üretim süreçlerinden kaynaklanan atık ve emisyon miktarlarını sınırlandıran standartlar koymakta, bazı faaliyetleri yasaklamakta veya denetim mekanizmalarını güçlendirerek çevresel riskleri azaltmaya çalışmaktadır.

Jonathan B. Wiener’in (1999) çalışması, çevre hukukunda kullanılan düzenleyici araçları üç ana kategori altında incelemektedir: (i) davranışa dayalı araçlar (command-and-control teknoloji standartları), (ii) fiyat temelli araçlar (vergiler, sorumluluk kuralları, sübvansiyonlar) ve (iii) miktar temelli araçlar (emisyon standartları, mülkiyet kuralları ve ticarete konu edilebilir izinler). Yazar, özellikle küresel çevre sorunlarında araç seçiminin ekonomik etkinlik kadar hukuki yapı ve karar alma mekanizmalarına da bağlı olduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca Çevre ve insan hakları arasındaki yakınlaşma da çevre hukukunun araçlarını dönüştürmüştür. Özellikle Amerika kıtasında Escazú Anlaşması ve Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi arasındaki etkileşim, çevresel hakların hem maddi hem usuli araçlarla korunmasını gündeme getirmiştir. Bilgiye erişim, katılım ve yargıya erişim mekanizmaları, çevre hukukunun klasik düzenleyici araçlarına ek olarak “demokratik araçlar” olarak ortaya çıkmıştır (Aguilera, 2024).

Düzenleyici araçların niteliği incelendiğinde, bu araçların yalnızca yasaklayıcı kurallardan ibaret olmadığı, aynı zamanda çevresel davranışları yönlendirmeyi ve dönüştürmeyi amaçlayan daha geniş bir politika çerçevesi içinde ele alındığı görülmektedir. Bu bağlamda literatürde düzenleyici araçların sınıflandırılmasında farklı ölçütlerin kullanıldığı, ancak genel olarak iki temel yaklaşımın öne çıktığı ifade edilmektedir. Buna göre birinci grupta, bireyleri ve işletmeleri kirliliği azaltmaya yönlendiren veya bu yönde teşvik sağlayan araçlar yer alırken; ikinci grupta ise çevresel sınırları doğrudan düzenleyici kurumların belirlediği ve uyguladığı araçlar bulunmaktadır (Blackman & Harrington, 2000: 7). Bu ayrım, çevre politikalarının yalnızca yasaklayıcı önlemlerle değil, aynı zamanda yönlendirici ve teşvik edici araçlarla da desteklenmesi gerektiğini ortaya koyması bakımından önem taşımaktadır.

Hukuki açıdan değerlendirildiğinde çevre hukuku, özel hukuk ve kamu hukuku unsurlarını bir arada barındıran (Memiş, 2014: 27) karma bir yapıya sahip olmakla birlikte, çevresel değerlerin korunmasının toplumun tamamını ilgilendiren kamusal bir yarar taşınması nedeniyle kamu hukuku yönü ağır basan bir alan olarak kabul edilmektedir (Gürseler, 2011). Bu nedenle çevreyi korumaya yönelik düzenleyici araçlar çoğunlukla kanun, yönetmelik ve idari işlemler aracılığıyla oluşturulmakta; belirlenen standartlara veya yasaklara uyulmaması durumunda idari yaptırımlar uygulanmaktadır. Böylece düzenleyici araçlar, çevre hukukunun soyut ilkelerini somut uygulamalara dönüştüren temel mekanizmalar olarak işlev görmektedir ve çevre koruma politikalarının uygulanabilirliğini sağlayan en önemli araçlardan biri haline gelmektedir.

2. Düzenleyici Araçlar

Çevre hukukunda düzenleyici araçlar, çevresel risklerin önlenmesi ve doğal kaynakların korunması amacıyla farklı yöntemler kullanılarak sınıflandırılabilir. Bu araçlar arasında yasaklama, izin sistemleri, bildirim yükümlülükleri, çeşitli hukuki ve idari yükümlülükler, çevresel standartların belirlenmesi, koruma alanlarının oluşturulması ve çevresel etki değerlendirmesi (ÇED) gibi mekanizmalar önemli bir yer tutmaktadır. Yasaklama ve standart belirleme gibi araçlar çevreye zarar verebilecek faaliyetleri sınırlandırmayı amaçlarken, izin ve bildirim sistemleri faaliyetlerin önceden denetlenmesini ve izlenmesini mümkün kılmaktadır. Benzer şekilde, koruma alanlarının ilan edilmesi doğal varlıkların sürdürülebilir biçimde korunmasına hizmet ederken, çevresel etki değerlendirmesi süreçleri planlanan faaliyetlerin çevre üzerindeki olası etkilerinin önceden analiz edilmesine olanak tanımaktadır. Bu yönüyle düzenleyici araçlar, çevre koruma politikalarının yalnızca yasaklayıcı önlemlerle sınırlı kalmadığını; planlama, denetim ve önleyici yaklaşımı birlikte içeren bütüncül bir sistem üzerine kurulduğunu göstermektedir.

Çevre hukukunda araç tartışması, yalnızca norm üretimi değil, normun hangi yöntemle uygulanacağı sorusunu da içermektedir. Ulusal düzeyde geliştirilen düzenleyici araçlar, küresel düzeyde farklı hukuksal ve kurumsal bağlamlarda yeniden değerlendirilmek zorundadır. Özellikle küresel çevre sorunlarında araç seçimi, hukuki bağlamdan bağımsız düşünülemez; zira uluslararası sistemde zorlayıcı bir “tekel otorite” bulunmamaktadır. Bu nedenle düzenleyici araçların etkinliği, ulusal sistemlerdeki gibi doğrudan yaptırım gücüne değil, devletlerin rızasına ve uygulama kapasitesine bağlıdır.

2.1. Çevre Hukukunda Yasaklama Yoluyla Koruma

Çevre hukukunda yasaklama, çevreye zarar verme potansiyeli bulunan faaliyetlerin tamamen engellenmesi veya belirli koşullar altında sınırlandırılması amacıyla başvurulan en temel düzenleyici araçlardan biridir (Güneş, 2024: 113). Bu yaklaşım, özellikle geri dönüşü zor veya telafisi mümkün olmayan çevresel zararların ortaya çıkmasını önlemeye yönelik bir koruma anlayışına dayanmaktadır. Nitekim bazı kimyasal maddelerin kullanımı, belirli türlerin avlanması ya da hassas ekosistemlerde yapılaşma gibi faaliyetlerin yasaklanması, doğal varlıkların korunmasında etkili bir yöntem olarak kabul edilmektedir. Özellikle zararlı kimyasal maddeler ve tehlikeli atıklar gibi insan sağlığı üzerinde kısa sürede ve ağır sonuçlar doğurabilen kirlilik türlerinde, riskin büyüklüğü daha esnek düzenleme tekniklerini yetersiz kılmaktadır. Nitekim hem ulusal hem de uluslararası düzenlemeler incelendiğinde, bu tür yüksek riskli faaliyetlerde yasaklama dışındaki yöntemlerin çoğu durumda etkili ve yeterli görülmediği yönünde güçlü bir yaklaşımın benimsendiği anlaşılmaktadır (Turgut, 1997: 632).

Yasaklama yoluyla koruma, yalnızca çevresel değerleri doğrudan korumayı değil, aynı zamanda bireylerin ve işletmelerin davranışlarını yönlendirmeyi de amaçlamaktadır. Bu yönüyle yasaklar, çevre hukukunun önleyici karakterinin en görünür araçlarından birini oluşturmaktadır. Ancak bu tür düzenlemelerin etkili olabilmesi, yasakların açık ve uygulanabilir biçimde belirlenmesine, denetim mekanizmalarının işlerliğine ve toplumsal farkındalığın güçlenmesine bağlıdır. Bu nedenle çevre hukukunda yasaklama, tek başına bir yaptırım aracı olmanın ötesinde, çevre koruma politikasının bütüncül yapısı içinde değerlendirilen önemli bir düzenleyici mekanizma olarak kabul edilmektedir. Çevre mevzuatında yasaklama yoluyla korumaya ilişkin çok sayıda örnek bulunmaktadır. Tehlikeli atıkların ithalatının yasaklanması, belirli kimyasal maddelerin kullanımının sınırlandırılması, atıkların doğrudan alıcı ortamlara bırakılmasının engellenmesi veya hassas ekosistemlerde bazı faaliyetlere izin verilmemesi bu uygulamalar arasında yer almaktadır. Benzer şekilde, koruma altındaki türlerin yaşadığı alanlarda yapılaşmanın veya belirli ekonomik

faaliyetlerin yasaklanması da doğal varlıkların korunmasına yönelik önemli bir araç olarak kullanılmaktadır. Bu tür düzenlemeler, çevresel riskin ortaya çıkmadan önce bertaraf edilmesini hedeflediği için çevre koruma politikalarının en etkili yöntemlerinden biri olarak kabul edilmektedir (Güneş, 2024).

Yasaklama yöntemi, potansiyel zarar ihtimalini en başından ortadan kaldıracı kapasitesi nedeniyle, çevre hukukunun en güçlü araçlarından biri olarak görülmektedir. Nitekim bazı durumlarda yasaklama, sıfır risk veya sıfır kirlilik hedefinin benimsendiği politikaların uygulanmasını mümkün kılmaktadır. Ancak çevre hukukunda yasaklama her zaman mutlak bir öncelik anlamına gelmemekte; çevrenin korunması ile ekonomik ve toplumsal ihtiyaçlar arasında bir denge kurulması gerekliliği de göz önünde bulundurulmaktadır. Bu nedenle yasaklama, çoğu zaman diğer düzenleyici araçlarla birlikte kullanılan ve çevresel tehdit düzeyine göre şekillenen bir politika aracı niteliği taşımaktadır (Güneş, 2024). Yasaklama, çevre hukukunda kimi zaman tek başına, kimi zaman da belirli standartlarla birlikte kullanılan bir koruma aracıdır. Örneğin bazı faaliyetler tamamen yasaklanabilirken, bazı durumlarda belirlenen sınırların aşılması yasak kapsamına alınmaktadır. Bu düzenlemelerin etkili olabilmesi için de uygulama, idari ve cezai yaptırımlarla desteklenmektedir (Arıkboğa, 2019). Örneğin tehlikeli atıkların suya, toprağa veya denize doğrudan bırakılması, arıtmadan atık su deşarj edilmesi ya da belirlenen sınır değerlerin üzerinde hava kirletici emisyon yapılması yasaklanmıştır. Benzer şekilde, plastik atıkların çevre üzerindeki etkilerini azaltmak amacıyla bazı tek kullanımlık plastik ürünlerin kullanımı sınırlandırılmakta (alışveriş poşetlerinin ücretle satılması gibi) veya yasaklanabilmektedir. Doğal yaşamın korunması için nesli tehlike altında olan türlerin avlanması yasaklanmakta, millî parklar ve diğer korunan alanlarda yapılaşmaya izin verilmemektedir. Ayrıca gürültü, kimyasal maddeler ve arazi kullanımı gibi alanlarda da çevreyi ve insan sağlığını korumaya yönelik çeşitli yasaklar uygulanmaktadır. Bu tür yasaklar, çevrenin korunması bakımından önleyici bir işlev görmektedir ve çoğu zaman idari ve cezai yaptırımlarla desteklenerek daha etkili hale getirilmektedir.

Çevre hukukunda yasaklama araçlarının en açık örneklerinden biri, doğrudan kanun metinlerinde yer alan kirletme yasağıdır. Nitekim 2872 sayılı Çevre Kanunu'nun 8. maddesinde, her türlü atık ve artığın çevreye zarar verecek biçimde, ilgili yönetmeliklerde belirlenen standart ve yöntemlere aykırı olarak alıcı ortamlara verilmesi, depolanması, taşınması ya da uzaklaştırılması açıkça yasaklanmıştır. Bu hüküm yalnızca kirletme fiilini yasaklamakla sınırlı kalmamakta; aynı zamanda kirlenme ihtimalinin bulunduğu durumlarda da ilgililere önleyici tedbir alma yükümlülüğü getirmektedir. Kirlenmenin meydana gelmesi halinde ise kirletenin, kirliliği durdurma ve ortaya çıkan zararları gidermek veya en aza indirmek için gerekli önlemleri alma

sorumluluğu bulunduğu açıkça ifade edilmektedir. Bu düzenleme, çevre hukukunda yasaklamanın yalnızca belirli fiilleri engelleyen bir araç olmadığını, aynı zamanda önleme ve zarar giderme yükümlülüklerini de içeren daha geniş bir koruma yaklaşımının parçası olduğunu göstermektedir. Maddede dikkat çeken hususlardan biri, “kirleten” ile “ilgililer” kavramlarının ayrı ayrı düzenlenmiş olmasıdır. Kanun koyucu burada tek bir sorumluluk kategorisi öngörmemiş; aksine çevresel riskin ortaya çıkmasından önce ve sonra farklı yükümlülükler tanımlamıştır. “Kirleten”, fiili olarak çevreye zarar veren ya da kirlenmeye sebep olan kişiyi ifade ederken; “ilgililer” kavramı daha geniş ve belirsiz bir çerçeveye işaret etmektedir. Özellikle kirlenme ihtimalinin bulunduğu durumlarda “ilgililere” önleyici tedbir alma görevi yüklenmiş olması, çevre hukukunun yalnızca zarar sonrası müdahaleye değil, zarar öncesi risk yönetimine de önem verdiğini göstermektedir.

Ancak burada kavramsal bir açıklık sorunu ortaya çıkmaktadır. “İlgililer” ifadesinin kimleri kapsadığı kanun metninde açıkça belirtilmemiştir. Bu kavramın faaliyet sahiplerini, işletmecileri ya da izin ve denetim yetkisine sahip kamu görevlilerini mi ifade ettiği net değildir (Gökalp, 2022: 284). Eğer kamu otoriteleri de bu kapsamda düşünülüyorsa, bu durum çevre koruma sorumluluğunun yalnızca özel kişilere değil, idareye de önleyici yükümlülükler yüklediği anlamına gelir. Dolayısıyla söz konusu hüküm, çevre hukukunda sorumluluğun çok aktörlü yapısını ortaya koymakla birlikte, uygulamada yorum ihtiyacını da beraberinde getirmektedir.

Türk Çevre Kanunu’nda yasaklama, yalnızca genel bir kirlenme yasağıyla sınırlı tutulmamış; farklı çevresel değerleri korumaya yönelik somut ve özel yasak hükümleriyle ayrıntılı biçimde düzenlenmiştir. Bu çerçevede, deniz ekosistemlerinin korunması amacıyla balık çiftliklerinin hassas alan niteliğindeki kapalı koy ve körfezlerde, ayrıca doğal ve arkeolojik sit alanlarında kurulması yasaklanmıştır (Çevre Kanunu, 1983, md. 9/h). Benzer şekilde, koruma statüsü kazandırılmış ya da ekolojik değeri bulunan alanların plan kararları dışında kullanılması da yasak kapsamına alınarak bu alanların keyfi müdahalelere karşı korunması amaçlanmıştır (md. 9/c).

Biyolojik çeşitliliğin sürdürülebilirliği bakımından ise nesli tehdit veya tehlike altında olan nadir bitki ve hayvan türlerinin korunması esas kabul edilmiş; bu türlerin mevzuata aykırı biçimde ticarete konu edilmesi açıkça yasaklanmıştır (md. 9/f). Bu düzenleme, çevre hukukunun yalnızca insan merkezli değil, aynı zamanda ekosistem temelli bir koruma anlayışına dayandığını göstermektedir. Öte yandan, çevre ve insan sağlığı açısından ciddi riskler barındıran tehlikeli atıkların ithalatı bütünüyle yasaklanmıştır (md. 13). Türk Çevre Kanunu’nda çevresel koruma yalnızca doğal alanlarla sınırlı kalmamış; insan sağlığını ve

yaşam kalitesini doğrudan etkileyen unsurlar da yasaklama kapsamına alınmıştır. Bu doğrultuda, kişilerin huzur ve sükûnunu, beden ve ruh sağlığını bozacak düzeyde, yönetmeliklerle belirlenen standartların üzerinde gürültü ve titreşim oluşturulması yasaklanmıştır (md. 14). Benzer biçimde, kokuya sebep olan emisyonların belirlenen sınır değerlerin üzerinde çevreye verilmesi de açıkça yasaklanarak yaşam kalitesinin korunması hedeflenmiştir (Ek md. 9). Toprak ve kırsal ekosistemlerin korunması bakımından ise anız yakılması, çayır ve mer'aların tahribi ile erozyona yol açabilecek her türlü faaliyet yasaklanmıştır (Ek md. 1).

2872 sayılı Çevre Kanunu'nun 13. maddesinde tehlikeli atıkların ithalatının açıkça yasaklanmış olması, Türkiye'nin çevre ve insan sağlığı açısından yüksek risk taşıyan atık hareketlerine karşı kesin bir tutum benimsediğini göstermektedir. Benzer biçimde 5977 sayılı Biyogüvenlik Kanunu'nun 5. maddesinde genetiği değiştirilmiş bitki ve hayvanların üretiminin yasaklanması, biyolojik çeşitliliğin ve ekolojik dengenin korunmasına yönelik önleyici bir hukuk politikası tercihinin yansıtmaktadır. Atık Yönetimi Yönetmeliği'nde ise atıkların lisanslı kişi ve tesisler dışında toplanması, taşınması veya bertaraf edilmesi; diğer maddelerle karıştırılarak yakılması; doğrudan alıcı ortamlara verilmesi ya da seyreltilmesi açık biçimde yasaklanmıştır. Bu hükümler, atık yönetiminin kontrolsüz biçimde yürütülmesini engelleyerek çevresel kirlenmenin kaynağında önlenmesini hedeflemektedir. Su Kirliliği Kontrolü Yönetmeliği'nde de denizlerin korunmasına yönelik özel yasaklar öngörülmüş; gemilerden petrol, petrol türevleri ve bunlarla bulaşık atıkların boşaltılması ile hassas koy ve körfezlerde evsel nitelikli atıksu deşarjı yasak kapsamına alınmıştır. Bu düzenlemeler birlikte değerlendirildiğinde, çevre hukukunda yasaklama yönteminin yalnızca soyut bir ilke değil, somut ve uygulanabilir normlar aracılığıyla çevresel değerleri doğrudan koruyan temel bir araç olduğu görülmektedir.

Bu düzenlemelerin haricinde hava ve toprak kirliliklerine ait özel bazı yönetmeliklerde de yasaklamaya ilişkin önemli hükümler bulunmaktadır. Örneğin; Sanayi Kaynaklı Hava Kirliliğinin Kontrolü Yönetmeliği, hava alıcı ortamının korunması amacıyla belirlenen emisyon sınır değerlerinin aşılmasını yasaklamakta ve çevre izni alınmaksızın faaliyet yürütülmesini hukuka aykırı saymaktadır. Bu düzenleme, kirletme potansiyeli bulunan faaliyetlerin tamamen serbest bırakılmadığını, aksine belirli eşik değerler çerçevesinde sınırlandırıldığını göstermektedir. Böylece yasaklama, yalnızca mutlak faaliyet yasakları şeklinde değil; sınır değerlerin aşılması durumunda devreye giren normatif bir koruma mekanizması olarak karşımıza çıkmaktadır. Toprak Kirliliğinin Kontrolü ve Noktasal Kaynaklı Kirlenmiş Sahalara Dair Yönetmelik, toprağın kirlenmesini yalnızca tespit edilen bir çevresel olgu olarak ele almamakta; insan ve çevre

sağlığı açısından risk oluşturan durumlarda kirlenmenin durdurulması ve giderilmesini zorunlu kılan normatif bir çerçeve kurmaktadır. Nitekim 5 inci maddenin birinci fıkrasının (b) bendinde kirlenlere kirlenmeyi durdurma ve etkilerini giderme yükümlülüğü yüklenmiş; 24 üncü maddenin ikinci fıkrası ile 25 inci maddede ise “temizleme gerektiren kirlenmiş saha” kararı alınması halinde temizleme sürecinin başlatılması zorunlu tutulmuştur.

Bu sistem, kirlenmenin sürdürülmesini fiilen hukuk düzeni tarafından kabul edilemez kılmakta; açık bir mutlak yasak yerine risk değerlendirmesi sonucunda devreye giren, kirlenme öder ilkesiyle uyumlu, risk temelli bir yasaklama ve müdahale mekanizması tesis etmektedir. Tüm bu hükümler birlikte değerlendirildiğinde, Çevre Kanunu’ndaki yasaklama yaklaşımının; denizel alanlardan biyolojik çeşitliliğe, atık yönetiminden gürültü ve koku kontrolüne kadar geniş bir yelpazede hem ekolojik dengeyi hem de insan sağlığını korumayı amaçlayan bütüncül bir koruma perspektifine dayandığı görülmektedir.

Sonuç olarak yasaklama yoluyla koruma, çevre hukukunun temel araçlarından biri olmakla birlikte, etkili olabilmesi için açık hukuki düzenlemeler, güçlü denetim mekanizmaları ve toplumsal farkındalık ile desteklenmesi gereken bir uygulamadır. Bu unsurların birlikte sağlanması, yasaklayıcı düzenlemelerin yalnızca kâğıt üzerinde kalmamasını, uygulamada da çevrenin korunmasına gerçek anlamda katkı sağlamasını mümkün kılmaktadır.

2.2. İzin ve Ruhsatlandırma Sistemleri Yoluyla Çevresel Faaliyetlerin Denetimi

Çevre hukukunda her faaliyet yasaklanmaz; bazı faaliyetler ise tamamen serbest de bırakılmaz. Özellikle çevre üzerinde etkisi olabilecek sanayi, enerji, madencilik, atık yönetimi veya büyük ölçekli yapılaşma gibi faaliyetler, belirli şartlara bağlanarak yürütülür. İşte izin ve ruhsatlandırma sistemleri tam da bu noktada devreye giren önemli bir düzenleyici araçtır. Bu sistemler sayesinde çevresel etkisi olabilecek faaliyetler başlamadan önce idarenin denetimine tabi tutulur; faaliyetin hangi koşullarda, hangi teknik standartlara uygun biçimde ve hangi sınırlar içinde yürütüleceği önceden belirlenir.

İzin ve ruhsatlandırma mekanizması, çevre hukukunun önleyici karakterini somutlaştıran araçlardan biridir. Çünkü bu sistem, çevresel zararın ortaya çıkmasını beklemek yerine, riskleri faaliyet başlamadan önce değerlendirmeyi ve kontrol altına almayı amaçlamaktadır. Böylece devlet, bir yandan ekonomik ve toplumsal faaliyetlerin devamına imkân tanırken, diğer yandan bu faaliyetlerin çevresel sınırlar içinde yürütülmesini sağlar. Bu yönüyle izin sistemi, yasaklama

ile serbestlik arasında kurulan dengeli bir hukuki müdahale biçimi olarak değerlendirilebilir.

Ayrıca izin ve ruhsatlandırma, yalnızca başlangıç aşamasında verilen bir onaydan ibaret değildir; belirlenen koşullara uyulup uyulmadığının denetlenmesi, gerektiğinde izin şartlarının değiştirilmesi veya faaliyetin durdurulması gibi idari yetkileri de içerir. Dolayısıyla bu sistem, çevresel faaliyetlerin sürekli izlenmesini mümkün kılan dinamik bir denetim mekanizması olarak çevre hukukunun temel araçları arasında yer almaktadır.

Türk hukukunda izin yükümlülüğünün temel dayanağı 2872 sayılı Çevre Kanunu'nun 11. maddesidir. Bu hükme dayanılarak çıkarılan Çevre İzin ve Lisans Yönetmeliği ile çevre iznine veya lisansına tabi faaliyetler ayrıntılı biçimde düzenlenmiştir. Yönetmelik kapsamında çevresel etkilerine göre sınıflandırılan işletmeler (EK-1 ve EK-2 listeleri), belirlenen usul ve esaslara uygun şekilde izin almakla yükümlüdür. Bu sistem, faaliyetlerin keyfi biçimde değil, teknik ve hukuki kriterler çerçevesinde yürütülmesini sağlamaktadır.

Bu temel düzenlemelerin haricinde hava ve gürültü ile ilgili bazı özel yönetmeliklerde izin ile ilgili önemli hükümler de yer almaktadır. Örneğin; hava emisyonu bulunan işletmelerin faaliyet gösterebilmesi için çevre izni alınması zorunluluğu, çevre hukukunda izin sisteminin en tipik örneklerinden biridir. Bu düzenleme sayesinde devlet, çevreye zarar verme potansiyeli bulunan faaliyetleri önceden denetim altına almakta ve izinsiz faaliyeti hukuka aykırı saymaktadır (Sanayi Kaynaklı Hava Kirliliğinin Kontrolü Yönetmeliği). Çevresel Gürültü Kontrol Yönetmeliği ise müzik yayını yapan işyerleri için izin zorunluluğu ve akustik rapor hazırlama yükümlülüğü getirerek çevresel riskin önceden değerlendirilmesini şart koşmaktadır. Bu sistem, faaliyetin tamamen yasaklanması yerine kontrollü biçimde yürütülmesini mümkün kılan tipik bir ruhsatlandırma modelidir.

Bunun yanı sıra Çevresel Etki Değerlendirmesi (ÇED) süreci de izin sisteminin ayrılmaz bir parçasıdır. ÇED'e tabi projelerin hayata geçirilebilmesi için "ÇED olumlu" veya "ÇED gerekli değildir" kararının alınması zorunludur. Bu yönüyle izin sistemi yalnızca idari bir formalite değil; bilimsel veriler, teknik raporlar ve kamu katılımı mekanizmalarıyla desteklenen kapsamlı bir değerlendirme sürecine dayanmaktadır.

İzin ve ruhsatlandırma sistemi, aynı zamanda dinamik bir denetim aracıdır. Verilen izin, sınırsız ve koşulsuz bir serbestlik anlamına gelmez. İdare, izin şartlarına uyulup uyulmadığını denetleyebilir; gerekli hallerde izin koşullarını değiştirebilir, askıya alabilir ya da faaliyeti durdurabilir. Bu durum,

çevre hukukunun yalnızca norm koyan değil, uygulamayı sürekli izleyen ve gerektiğinde müdahale eden bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir.

Uluslararası düzeyde de benzer izin usulleri bulunmaktadır. Özellikle tehlikeli atıkların sınır ötesi taşınmasında uygulanan “ön bildirimli onay” sistemi, faaliyet başlamadan önce ilgili devletlerin bilgilendirilmesini ve rızasının alınmasını zorunlu kılar. Bu uygulama, çevresel risklerin yalnızca ulusal değil, küresel ölçekte yönetilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır (Güneş, 2024).

Sonuç olarak izin ve ruhsatlandırma sistemi, çevre hukukunda yasaklama ile serbestlik arasında kurulan dengeli bir müdahale modelidir. Bu sistem sayesinde ekonomik faaliyetlerin tamamen engellenmesi yerine, çevresel sınırlar içinde yürütülmesi sağlanmakta; sürdürülebilir kalkınma yaklaşımı somut bir hukuki zemine oturtulmaktadır. Ancak bu mekanizmanın etkinliği, yalnızca mevzuatın varlığına değil, idari kapasitenin gücüne, teknik denetimlerin düzenliliğine ve şeffaf uygulama süreçlerine bağlıdır. Bu unsurlar birlikte sağlandığında izin sistemi, çevresel risklerin yönetiminde güçlü ve işlevsel bir araç olarak önemini korumaktadır.

2.3. Bildirim Yükümlülükleri ve İdari İzleme Mekanizmaları

Çevre hukukunda koruma yalnızca yasaklama ya da izin verme ile sınırlı değildir; kimi zaman çevresel risklerin yönetiminde en etkili araç, bilgiye dayalı bir gözetim sistemidir. Bildirim yükümlülükleri ve idari izleme mekanizmaları, çevreyi koruma sürecinin görünmeyen fakat son derece kritik boyutunu oluşturur. Çünkü çevresel risklerin zamanında tespit edilebilmesi, büyük ölçüde faaliyet sahiplerinin düzenli ve doğru bilgi sunmasına bağlıdır. Atık üretimi, emisyon miktarları, tehlikeli madde kullanımı ya da çevresel kazalar gibi hususların idareye bildirilmesi, kamu otoritelerinin durumu izlemesini ve gerektiğinde müdahale etmesini mümkün kılmaktadır.

Bu sistem, çevre hukukunun şeffaflık ve önleyicilik ilkeleriyle yakından ilişkilidir. Bildirim yükümlülükleri sayesinde çevresel faaliyetler görünür hâle gelmekte; idari izleme mekanizmaları ise bu bilgilerin yalnızca kayıt altına alınmasını değil, aynı zamanda değerlendirilmesini ve denetlenmesini sağlamaktadır. Böylece çevre koruma politikası, yalnızca norm koyan bir yapı olmaktan çıkarmakta; veri temelli, sürekli izlenen ve gerektiğinde hızlı müdahale edilebilen dinamik bir yönetim sürecine dönüşmektedir.

Türk çevre mevzuatında “bildirim yükümlülükleri”, sahadaki çevresel riskin idare tarafından zamanında görülmesini sağlayan en temel idari araçlardan biridir. 2872 sayılı Çevre Kanunu, çevre denetimi yetkisini Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı'na verirken; ilgililerin denetimde istenebilecek bilgi-belgeleri sunmak, analiz/ölçüm giderlerini karşılamak ve çevre kirliliğine

yol açabilecek faaliyetlerine ilişkin hammadde–yakıt–ürün–atık verileri, acil durum planları, izleme sistemleri ve kirlilik raporlarını talep edildiğinde idareye vermek zorunda olduğunu açıkça düzenlemektedir (Çevre Kanunu, md. 12). Aynı Kanun ayrıca, md. 12’deki “bildirim ve bilgi verme” yükümlülüğünün yerine getirilmemesini idari yaptırıma bağlayarak, bildirim düzenini yalnızca “idari nezaket” olmaktan çıkarıp uyum rejiminin çekirdeği haline getirmektedir.

İdari izleme mekanizmaları, yalnızca beyanlarla değil, giderek artan biçimde sürekli ölçüm ve uzaktan izleme ile kurulmaktadır. Bakanlığın 2024 Teknik Faaliyet Raporu, Sürekli Emisyon Ölçüm Sistemleri (SEÖS) kapsamında 2024 sonu itibarıyla 411 “kirletici vasfı yüksek” sanayi tesisine ait 792 bacanın 7/24 çevrimiçi izlenerek verilerin merkezî veri tabanına anlık aktarıldığını; Sürekli Atık Su İzleme Sistemleri ile de 2024’te 444 yüksek kapasiteli tesisin sürekli izlendiğini ve pH, iletkenlik, sıcaklık, çözünmüş oksijen, debi, KOİ ve AKM parametrelerinin 7/24 takip edildiğini belirtmektedir (ÇŞİDB, 2025: 70-71). Bu ölçüm-izleme katmanı, saha denetimiyle tamamlanır: “Çevre Denetimi İstatistikleri: 2024” haber bültenine göre 2024 yılında toplam 63.371 denetim sonucunda 7.448 idari yaptırım uygulanmış; toplam idari para cezası 1.866.945.993,77 TL’ye ulaşmış ve 402 faaliyet durdurma kararı verilmiştir (ÇŞİDB, Bülten, 2024). Dolayısıyla bildirim ve izleme yükümlülükleri pratikte, “veri üretmeyen tesisin denetlenebilirliği düşer; denetlenebilirliği düşen tesisin yaptırım riski artar” şeklinde işleyen bir uyum mantığına bağlanmaktadır.

Sonuç olarak bildirim yükümlülükleri ve idari izleme mekanizmaları, çevre hukukunun “görünmeyen ama belirleyici” araçları arasında yer almaktadır. Yasaklama ve izin sistemleri çevresel sınırları çizirken, bildirim ve izleme mekanizmaları bu sınırların fiilen korunup korunmadığını ortaya koyar. Özellikle 2872 sayılı Çevre Kanunu’nun bilgi verme ve denetime tabi olma yükümlülüklerini düzenleyen hükümleri ile Bakanlık bünyesinde kurulan sürekli izleme sistemleri birlikte değerlendirildiğinde, çevre koruma rejiminin yalnızca norm koyan değil, aynı zamanda veri üreten, analiz eden ve müdahale eden bir yapıya evrildiği görülmektedir (Çevre Kanunu, 1983, md. 12). Bu durum, çevre hukukunun statik bir yasaklar bütünü olmaktan çıkarak dinamik bir yönetim alanına dönüştüğünü göstermektedir. Ancak sistemin etkinliği, beyanların doğruluğu, teknik altyapının yeterliliği ve denetim kapasitesinin sürekliliği ile doğrudan ilişkilidir. Dolayısıyla bildirim ve izleme yükümlülükleri, yalnızca idari bir prosedür değil; çevresel riskin erken tespiti, şeffaflık ve kamu yararının korunması bakımından çevre hukukunun sürdürülebilirlik hedeflerine hizmet eden temel bir güvenlik mekanizmasıdır.

2.4. Çevrenin Korunmasına Yönelik Yükümlülükler

Çevre hukukunda koruma, yalnızca yasak koymak ya da izin vermekle sınırlı değildir; asıl belirleyici olan, bireylerin, işletmelerin ve kamu otoritelerinin hangi somut yükümlülükleri üstlendiğidir. Çevrenin korunmasına yönelik yükümlülükler, çevre hukukunun normatif çerçevesini uygulamaya dönüştüren en temel araçlardan birini oluşturur. Bu yükümlülükler sayesinde çevresel değerler soyut bir ideal olmaktan çıkar, günlük ekonomik ve idari faaliyetlerin ayrılmaz bir parçası haline gelir. Nitekim çevreyi koruma görevi yalnızca devlete ait bir müdahale alanı değil; kirletmeme, zarar vermeme, önleyici tedbir alma ve ortaya çıkan zararı giderme gibi sorumluluklar aracılığıyla çok aktörlü bir hukuki sorumluluk rejimine dönüşmektedir. Bu yönüyle çevreye ilişkin yükümlülükler, çevre hukukunun önleyici, iyileştirici ve yönlendirici karakterini somutlaştıran temel mekanizmalar arasında yer almaktadır.

Çevrenin korunmasına yönelik yükümlülükler, çevre hukukunun en somut ve en “hayata dokunan” boyutunu oluşturmaktadır. Çünkü çevreyi korumak yalnızca yasak koymakla ya da izin vermekle gerçekleşmez; asıl belirleyici olan, kimlerin hangi sorumluluğu üstlendiğidir. 2872 sayılı Çevre Kanunu’nun 3. maddesinde çevrenin korunmasının hem devletin hem de vatandaşların görevi olarak tanımlanması, bu sorumluluğun ortak ve paylaşılan bir nitelik taşıdığını açıkça ortaya koymaktadır. Bu yaklaşım, çevre hukukunu tek yönlü bir idari müdahale alanı olmaktan çıkararak, çok aktörlü bir sorumluluk sistemine dönüştürmektedir.

Kanun’un 8. maddesinde düzenlenen kirletme yasağı ise bu sorumluluğun en görünür ifadesidir. Çevreyi kirletmemek, artık yalnızca ahlaki bir beklenti değil, açık bir hukuki yükümlülüktür. Dahası, kirlenme ihtimalinin bulunduğu durumlarda önleyici tedbir alma zorunluluğu, çevre hukukunun yalnızca zarar meydana geldikten sonra devreye giren bir sistem olmadığını; risk ortaya çıkmadan önce harekete geçmeyi esas aldığını göstermektedir. Bu yönüyle çevre hukuku, klasik sorumluluk anlayışının ötesine geçerek “önleme” ve “ihtiyat” eksenli bir yaklaşımı benimsemektedir.

Çevre Kanunu’nun 11. ve 12. maddeleri de bu yükümlülük zincirini tamamlamaktadır. Faaliyet sahiplerinin gerekli izinleri almak, belirlenen şartlara uymak, ölçüm ve denetim süreçlerine katılmak ve talep edilen bilgileri idareye sunmak zorunda olmaları, çevre korumanın yalnızca bir yasak rejimi değil; aynı zamanda sürekli gözetim ve sorumluluk ilişkisi olduğunu göstermektedir. Bu noktada “kirleten öder” ilkesi de devreye girmekte; çevreye zarar verenin bu zararın sonuçlarına katlanması gerektiği kabul edilmektedir. Böylece çevre hukuku, maliyetleri topluma yaymak yerine sorumluluğu faaliyeti yürüten yöneltene daha adil bir çerçeve kurmaktadır.

Günümüzde çevresel risklerin karmaşık ve çoğu zaman geri dönüşü zor sonuçlar doğurduğu düşünüldüğünde, bu yükümlülüklerin yalnızca hukuki metinlerde yer alan teknik kurallar olmadığı daha iyi anlaşılmaktadır. Çevrenin korunmasına ilişkin yükümlülükler, aslında gelecek kuşakların yaşam hakkını korumaya yönelik bir güvence mekanizmasıdır. Bu nedenle çevre hukukundaki yükümlülük rejimi, hem anayasal düzeyde tanınan sağlıklı çevrede yaşama hakkının hem de sürdürülebilirlik anlayışının somutlaşmış biçimi olarak değerlendirilmelidir.

Bu noktada çevre hukukundaki yükümlülük rejimi, yalnızca mevcut çevresel zararları sınırlamaya yönelik bir müdahale aracı değil; aynı zamanda gelecek kuşakların haklarını korumaya yönelik normatif bir güvence olarak da anlam kazanmaktadır. Sürdürülebilir kalkınma anlayışı, bugünün ihtiyaçlarını karşılarken gelecek kuşakların yaşam olanaklarını tehlikeye atmama sorumluluğunu vurgular. Bu sorumluluk, çevre hukukunda somut karşılığını kirletmeme, önleyici tedbir alma, izin ve bildirim yükümlülüklerine uyma, zararı giderme ve denetime katlanma gibi yükümlülükler üzerinden bulmaktadır.

Dolayısıyla çevrenin korunmasına yönelik yükümlülükler, yalnızca mevcut düzeni korumaya değil; kuşaklar arası adaleti sağlamaya yönelik bir hukuk politikası tercihini de yansıtmaktadır. Çevre hukuku bu yönüyle, bugünün ekonomik faaliyetleri ile yarının yaşam hakkı arasında bir denge kurmaya çalışan bir normatif çerçeve sunmaktadır. Yükümlülüklerin genişliği ve yoğunluğu da, modern toplumun ürettiği çevresel risklerin büyüklüğüyle doğru orantılı olarak artmaktadır. Böylece çevre hukukundaki sorumluluk rejimi, yalnızca bireylerin ve işletmelerin değil; devletin ve toplumun tamamının geleceğe karşı üstlendiği ortak bir ödev olarak anlam kazanmaktadır.

2.5. Çevresel Standartların Belirlenmesi ve Uygulanması

Türk çevre hukukunda çevresel standartlar, 2872 sayılı Çevre Kanunu'nun özellikle 8. maddesinde yer alan "standartlara aykırı kirletme yasağı" üzerinden somutlaşmaktadır. Kanun, çevreye bırakılacak atık ve artıklara ilişkin sınırların yönetmeliklerle belirlenmesini öngörerek, çevre korumayı ölçülebilir eşik değerlere bağlamıştır. Bu çerçevede Hava Kalitesi Değerlendirme ve Yönetimi mevzuatı, atmosferde bulunabilecek kirletici konsantrasyonlarını belirlerken; Su Kirliliği Kontrolü düzenlemeleri alıcı ortamlara yapılacak deşarjlara ilişkin parametreleri tanımlamakta; Atık Yönetimi mevzuatı ise atıkların sınıflandırılması, depolanması ve bertarafına ilişkin teknik sınırlar koymaktadır. Böylece çevre koruma, genel bir "kirletmeme" çağrısından çıkıp, hangi düzeyin kabul edilebilir olduğu açıkça tanımlanan bir kurallar sistemi hâline gelmektedir.

Hava emisyonları için mg/Nm³ cinsinden sınır değerler, gürültü için belirlenen göstergeler ve toprak için öngörülen jenerik kirletici sınır değerler, çevresel riskin ölçülebilir ve denetlenebilir hale getirilmesini sağlamaktadır. Böylece çevre koruma, soyut ilkeler düzeyinden çıkarılarak sayısal eşikler üzerinden uygulanan somut bir yönetime dönüşmektedir.

Ancak çevresel standartların varlığı tek başına yeterli değildir. Standartların anlamı, ancak ölçüm yapılabildiği, izleme sürdürülebildiği ve ihlal hâlinde yaptırım uygulanabildiği ölçüde ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle çevresel standartlar, yalnızca teknik metinlerde yer alan rakamlardan ibaret değildir; arkasında kamu sağlığını, ekolojik dengeyi ve yaşam kalitesini koruma amacı taşıyan bir hukuk politikası tercihi bulunmaktadır. Standartlar, ekonomik faaliyetlere “tamamen yasak” demek yerine, onları çevresel sınırlar içinde tutmaya çalışan dengeli bir yaklaşımı temsil etmektedir.

Bu yönüyle çevresel standartların belirlenmesi ve uygulanması, çevre hukukunun en somut müdahale alanlarından biridir. Hangi değerın sınır kabul edileceği, aslında neyin korunmaya değer görüldüğüne ilişkin bir tercihtir. Dolayısıyla çevresel standartlar, teknik olduğu kadar etik ve toplumsal bir anlam da taşır; bugünün üretim faaliyetleri ile yarının yaşam koşulları arasında kurulmaya çalışılan hassas dengeyi yansıtmaktadır.

Türk çevre mevzuatında “standart” çoğu zaman sınır değer (limit değer), hedef değer, uyarı/bilgi eşiği, deşarj standardı ve bunları ölçmeye yarayan referans yöntem/kalite güvencesi standardı biçiminde somutlaşır. Bu standartlar, idarenin çevreyi “ölçülebilir ve denetlenebilir” hale getirmesinde ortak bir dil oluşturmaktadır.

2.6. Koruma Alanları ve Doğal Varlıkların Hukuki Güvencesi

Çevre hukukunun en görünür ve en güçlü araçlarından biri, belirli alanların ve doğal varlıkların özel bir koruma rejimine tabi tutulmasıdır. Çünkü bazı çevresel değerler vardır ki, bunlar yalnızca sınır değerlerle ya da izin sistemleriyle korunamayacak kadar hassas ve geri dönülmez niteliktedir. Sulak alanlar, millî parklar, doğal sit alanları, biyosfer rezervleri, endemik türlerin yaşam alanları ya da ekolojik bütünlük açısından kritik öneme sahip bölgeler, yalnızca “kirletmeme” yükümlülüğüyle değil; doğrudan hukuki statü kazandırılarak güvence altına alınmaktadır. Bu yaklaşım, çevre hukukunun reaktif değil, korumacı ve önleyici karakterinin en belirgin göstergelerinden biridir.

Koruma alanlarının ilan edilmesi, aslında bir hukuk politikası tercihidir. Devlet, belirli bir alanı “korunmaya değer” ilan ettiğinde, o alanın ekonomik kullanımını sınırlandırmakta ve kamu yararı lehine özel mülkiyet ve tasarruf yetkilerini daraltabilmektedir. Bu durum, çevre hukukunun klasik mülkiyet

anlayışına müdahale eden yönünü ortaya koyar. Ancak burada amaç, mülkiyet hakkını ortadan kaldırmak değil; ekolojik dengeyi ve toplumsal yararı gözeterek kullanım biçimini yeniden tanımlamaktır. Bu yönüyle koruma alanları, çevre hakkı ile ekonomik faaliyet özgürlüğü arasında kurulan hassas dengenin somut bir tezahürüdür.

Türk hukukunda koruma alanlarına ilişkin düzenlemeler farklı mevzuat metinleri içinde yer almakla birlikte, 2872 sayılı Çevre Kanunu'nun 9. maddesinde koruma statüsü kazandırılmış alanların plan kararları dışında kullanılamayacağı açıkça belirtilmiştir. Ayrıca hassas ekosistemlerin, doğal ve arkeolojik sit alanlarının veya biyolojik çeşitlilik bakımından önem taşıyan bölgelerin özel koruma rejimine tabi tutulması, çevre hukukunun alan temelli koruma anlayışını güçlendirmektedir. Bu düzenlemeler, doğal varlıkların yalnızca bugünün ihtiyaçları doğrultusunda değil, gelecek kuşakların hakları gözetilerek korunması gerektiği düşüncesine dayanmaktadır.

Koruma alanları rejimi, aynı zamanda çevre hukukunun “önleme” ve “ihtiyat” ilkelerinin kurumsallaşmış biçimidir. Çünkü bu alanlarda çoğu zaman zarar meydana geldikten sonra müdahale etmek yerine, potansiyel risklerin ortaya çıkması baştan engellenmektedir. Yapılaşma yasakları, faaliyet sınırlamaları, özel izin prosedürleri ve planlama kısıtlamaları bu çerçevede değerlendirilebilir. Böylece çevre hukuku, belirli alanları sıradan ekonomik faaliyet alanı olmaktan çıkararak, kamusal koruma statüsü altında özel bir hukuki rejime tabi kılmaktadır.

Sonuç olarak koruma alanları ve doğal varlıkların hukuki güvencesi, çevre hukukunun en somut ve en güçlü koruma mekanizmalarından biridir. Bu mekanizma sayesinde çevre koruma, yalnızca genel ilkeler ve soyut yükümlülükler düzeyinde kalmamakta; mekânsal ve kurumsal bir güvenceye kavuşmaktadır. Ancak bu rejimin etkinliği, ilan edilen koruma statüsünün uygulamada ne ölçüde hayata geçirildiğine, planlama kararlarının tutarlılığına ve denetim mekanizmalarının işlerliğine bağlıdır. Gerçek anlamda bir koruma, yalnızca hukuki statü vermekle değil; o statünün arkasında kararlı bir idari irade ve toplumsal bilinç oluşturmakla mümkündür.

2.7. Çevresel Etki Değerlendirmesi Süreci ve Önleyici Yaklaşım

ÇED, Çevre Kanunu'nda “Gerçekleştirilmesi plânlanan projelerin çevreye olabilecek olumlu ve olumsuz etkilerinin belirlenmesinde, olumsuz yöndeki etkilerin önlenmesi ya da çevreye zarar vermeyecek ölçüde en aza indirilmesi için alınacak önlemlerin, seçilen yer ile teknoloji alternatiflerinin belirlenerek değerlendirilmesinde ve projelerin uygulanmasının izlenmesi ve kontrolünde sürdürülecek çalışmaları” (Md. 2) olarak tanımlanırken; Çevre Terimleri

Sözlüğünde, “Yeni gelişime ve projelerin çevreye olabilecek sürekli ya da geçici potansiyel etkilerinin, sosyal sonuçları ve alternatif çözümleri de içine alacak biçimde analizi ve değerlendirilmesi” olarak tanımlanmıştır.

Çevresel Etki Değerlendirmesi (ÇED), çevre hukukunun en belirgin önleyici araçlarından biridir. ÇED süreci, kısa vadeli ve yüzeysel bir değerlendirme olmayıp; projenin planlama aşamasından karar ve uygulama aşamasına kadar uzanan, çok boyutlu ve zamana yayılan kapsamlı bir değerlendirme sürecini ifade etmektedir (Keleş, 2015: 74). Bu mekanizma, çevresel zararın ortaya çıkmasını beklemek yerine, planlanan bir faaliyetin olası etkilerini henüz karar aşamasındayken analiz etmeyi amaçlamaktadır. Böylece çevre koruma, “zarar olduktan sonra telafi” anlayışından çıkar; “zarar doğmadan önce değerlendirme ve yönlendirme” yaklaşımına dönüşür. Nitekim çevre hukukunun gelişim sürecinde ÇED, ihtiyat ve önleme ilkelerinin kurumsallaşmış biçimi olarak kabul edilmektedir (Turgut, 2009).

ÇED süreci, yalnızca teknik bir raporlama yükümlülüğü değildir; aynı zamanda demokratik katılımı ve şeffaflığı içeren çok boyutlu bir karar mekanizmasıdır. Projenin çevre üzerindeki muhtemel etkilerinin bilimsel yöntemlerle ortaya konulması, alternatiflerin değerlendirilmesi ve kamuoyunun görüşlerinin alınması, çevre hukukunun katılımcı niteliğini güçlendirmektedir. Bu yönüyle ÇED, Aarhus Sözleşmesi’nde vurgulanan bilgiye erişim ve karar alma süreçlerine katılım ilkeleriyle de örtüşmektedir (UNECE, 1998).

Türk hukukunda ÇED’in dayanağı 2872 sayılı Çevre Kanunu’nun 10. maddesidir. Bu hüküm uyarınca, gerçekleştirilmesi planlanan bazı projeler (Örneğin; madencilik faaliyetleri. bkz. Ulusoy, 2024) için “ÇED olumlu” veya “ÇED gerekli değildir” kararı alınmadıkça projeye başlanması mümkün değildir (Çevre Kanunu, 1983, md. 10). Bu düzenleme, çevresel değerlendirmeyi idari bir formalite olmaktan çıkararak, yatırım kararının hukuki ön koşulu haline getirmektedir. Dolayısıyla ÇED süreci, ekonomik faaliyet özgürlüğü ile çevrenin korunması arasında kurulan dengeyi somutlaştıran bir müdahale modelidir.

Teorik açıdan ÇED, üç temel işleve sahiptir. Birincisi bilimsel işlevdir; proje faaliyetinin çevresel etkilerini ölçülebilir verilerle ortaya koyar. İkincisi önleyici işlevdir; zarar ihtimali bulunan unsurları erken aşamada tespit ederek alternatif çözüm yollarının geliştirilmesini sağlar. Üçüncüsü ise demokratik işlevdir; kamuoyunun sürece katılımını mümkün kılarak çevresel kararların meşruiyetini artırmaktadır (Keleş & Hamamcı, 2012).

Özellikle sürdürülebilir kalkınma anlayışı bağlamında ÇED, kalkınma ile çevre koruma arasında köprü kuran bir araç olarak değerlendirilmektedir.

Rio Bildirgesi'nin 17. ilkesi de çevresel etkisi olabilecek faaliyetler için etki değerlendirmesi yapılmasını öngörerek bu yaklaşımı uluslararası düzeyde teyit etmiştir (United Nations, 1992). Bu durum, ÇED'in yalnızca ulusal hukuk düzenlerinin değil, küresel çevre yönetişiminin de temel araçlarından biri haline geldiğini göstermektedir.

ÇED sürecinin uygulamadaki zayıflıkları ve idari denetim eksiklikleri, bu mekanizmanın amacından saparak yalnızca "ÇED Olumlu" ya da "ÇED Gereki Değildir" kararı almakla tamamlanan zorunlu bir bürokratik prosedür gibi algılanmasına yol açmıştır. Özellikle ekonomik kriz dönemlerinde işletmeler, ÇED raporlarında üstlendikleri çevresel taahhütleri uygulama aşamasında yerine getirmemekte ya da ertelemektedir. Buna ek olarak, sık değişen yönetmelikler, bakanlıkların yeniden yapılandırılması ve kamu yönetimi reformlarına ilişkin belirsizlikler, sürecin öngörülebilirliğini zayıflatarak uygulamadaki karmaşayı artırmaktadır (Turan ve Güner, 2017: 47).

Sonuç olarak ÇED süreci, çevre hukukunun reaktif değil, proaktif karakterini temsil eder. Çevresel risklerin yatırım kararına entegre edilmesini sağlayarak, "önce yatırım, sonra çevre" anlayışını tersine çevirir. Ancak bu sürecin etkinliği, raporların bilimsel niteliğine, idarenin değerlendirme kapasitesine ve kamu katılımının gerçek anlamda işletilmesine bağlıdır. Aksi halde ÇED, çevreyi koruyan bir araç olmaktan çıkarak yalnızca prosedürel bir aşamaya indirgenebilir. Bu nedenle ÇED'in başarısı, hukuki düzenlemenin ötesinde, uygulamadaki ciddiyet ve kurumsal kapasite ile doğrudan ilişkilidir.

2.8. Denetim, Yaptırım ve İdari Tedbirler

Çevre hukukunda düzenleyici araçlar ne kadar ayrıntılı ve teknik olursa olsun, bunların gerçek anlamda etkili olabilmesi denetim ve yaptırım mekanizmalarının işlerliğine bağlıdır. Yasaklar, izin sistemleri, standartlar ve bildirim yükümlülükleri çevresel davranışların çerçevesini çizer; ancak bu çerçevenin korunmasını sağlayan asıl unsur, idarenin denetim kapasitesi ve ihlaller karşısında uygulanan yaptırımlardır. Bu nedenle denetim ve yaptırım mekanizmaları, çevre hukukunun "uygulama boyutunu" temsil eden temel unsurlar arasında yer almaktadır.

Denetim, çevresel faaliyetlerin mevzuata uygun yürütülüp yürütülmediğinin tespit edilmesini sağlayan idari bir gözetim sürecidir. Bu süreç yalnızca ihlal aramaya yönelik bir kontrol faaliyeti değildir; aynı zamanda çevresel risklerin erken aşamada belirlenmesini ve gerekli düzeltici önlemlerin alınmasını mümkün kılan önleyici bir işlev de taşımaktadır. Özellikle sürekli izleme sistemleri, yerinde denetimler, ölçüm ve analiz faaliyetleri ile raporlama yükümlülükleri

birlikte değerlendirildiğinde, çevre hukukunun dinamik ve veri temelli bir uygulama rejimi kurmaya çalıştığı görülmektedir.

Yaptırımlar ise çevre hukukunun bağlayıcılığını sağlayan araçlardır. İdari para cezaları, faaliyet durdurma kararları, izin iptali, mühürleme, eski hâle getirme yükümlülüğü ve zararın giderilmesine ilişkin sorumluluklar bu kapsamda değerlendirilebilir. 2872 sayılı Çevre Kanunu'nda çevreyi kirletme, bildirim yükümlülüğüne aykırı davranma, izin almaksızın faaliyet yürütme veya standartları aşma gibi fiiller idari yaptırımlara bağlanmıştır. Böylece çevre hukukunda norm ihlali, yalnızca soyut bir aykırılık olarak kalmamakta; somut ve caydırıcı sonuçlar doğurmaktadır.

İdari tedbirler ise çoğu zaman yaptırımdan önce veya yaptırıma ek olarak başvurulmuş müdahale araçlarıdır. Faaliyetin geçici olarak durdurulması, kirlenmenin yayılmasını önleyici teknik önlemlerin alınması, acil müdahale planlarının devreye sokulması veya riskli durumlarda teminat talep edilmesi bu kapsamda düşünülebilir. Bu tedbirler, çevresel zararın büyümesini engellemeye yönelik koruyucu nitelik taşımaktadır. Özellikle geri dönüşü zor çevresel zararların söz konusu olduğu durumlarda, idarenin hızlı ve etkili müdahalesi çevre hukukunun önleyici karakteri açısından hayati önem taşımaktadır.

Türkiye'de çevre denetimi; Planlı/yıllık programlı denetimler, Ani ve şikâyet üzerine denetimler (örneğin ALO 181 hattı), Sürekli Emisyon Ölçüm Sistemleri (SEÖS) gibi dijital izleme araçları, aracılığıyla yürütülmektedir (Çevre Denetimi Yönetmeliği, 2008).

Özellikle hava emisyonu alanında yüzlerce bacadan 7/24 veri alınması, klasik saha denetiminin ötesinde “uzaktan gözetim” modeline geçildiğini göstermektedir. Bakanlık açıklamalarında on binlerce tesisin sınırlı sayıda denetim personeliyle izlendiği belirtilmektedir. Bu durum, Türkiye'de fiilen risk-temelli denetim yaklaşımının benimsendiğini düşündürmektedir. Atıksu alanında ise denetimin temel aracı numune alma ve laboratuvar analizidir. Belediye arıtma tesislerine uygulanan yaptırımların çoğu, analiz sonuçlarına dayanmaktadır.

2.9. Yaptırımların Türleri ve Uygulama Örnekleri

Çevre hukukunda yaptırım mekanizmaları, yalnızca ihlale tepki veren araçlar değil; aynı zamanda çevresel değerleri korumayı, zarar ortaya çıkmadan önce önlemeyi ve kamu yararını güvence altına almayı amaçlayan bütüncül bir koruma sisteminin temel unsurlarıdır.

Çevre Kanunu'nun 20. maddesi uyarınca, denizlere tehlikeli kimyasal boşaltımı, arıtmasız atıksu deşarjı, hava emisyon limitlerinin aşılması ya da vahşi

depolama gibi çevreyi doğrudan tehdit eden fiiller için yüksek tutarlı idari para cezaları uygulanmaktadır (Çevre Kanunu, 1983). Özellikle tehlikeli maddeler söz konusu olduğunda artırılmış ceza sisteminin devreye girdiği görülmekte; örneğin Marmara Denizi'ne kimyasal madde tahliyesi yapan gemilere milyonlarca TL tutarında yaptırımlar uygulanabilmektedir. Bununla birlikte idare, bazı durumlarda yalnızca para cezası ile yetinmemekte; emisyon sınırlarını aşan sanayi tesisleri, ÇED kararı olmaksızın faaliyete başlayan yatırımlar ya da çevresel yükümlülüklerini yerine getirmeyen enerji tesisleri hakkında faaliyetin geçici veya kalıcı olarak durdurulması yoluna gidebilmektedir. Nitekim ÇED rejiminde gerekli karar alınmadan başlanan faaliyetlerin süre verilmeksizin durdurulması, çevre hukukunun önleyici ve koruyucu karakterini açık biçimde ortaya koymaktadır (Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, 2022). Ağır ihlallerde ise idari yaptırımlara ek olarak Cumhuriyet Başsavcılığı'na suç duyurusunda bulunulmakta; örneğin maden atıklarının dere yataklarına dökülmesi gibi vakalarda hem idari para cezası hem de cezai süreç birlikte işletilmektedir. Öte yandan tüm bu idari yaptırımlar yargısal denetime tabidir ve Danıştay içtihatlarında özellikle tekerrür koşulları, ihlalin maddi delillerle ispatı ve ölçülülük ilkesi belirleyici olmaktadır. Bu durum, idarenin denetim sürecinde numune alma, ölçüm raporları ve tutanaklar gibi teknik delil zincirini sağlam ve tutarlı biçimde kurmasını zorunlu kılmaktadır.

3. Sonuç

Çevre hukukunda düzenleyici araçların etkinliği, yalnızca normların varlığıyla değil; bu normların sahadaki karşılığı, idarenin uygulama kapasitesi ve yargısal denetime dayanıklılığı ile ölçülmektedir. Türkiye örneği, düzenleyici çerçevenin normatif açıdan güçlü olduğunu; özellikle 2872 sayılı Çevre Kanunu ve ikincil mevzuat aracılığıyla idareye geniş bir müdahale alanı tanıdığını göstermektedir. Ancak asıl belirleyici olan, bu araçların ne ölçüde sistematik, tutarlı ve teknik temelli biçimde işletildiğidir.

Denetim mekanizmalarının dijitalleşmesi (örneğin sürekli emisyon ölçüm sistemleri), ihlalin tespiti sürecini hızlandırarak yaptırımın zamanlamasını güçlendirmiştir. Bu durum, düzenleyici araçların "reaktif" olmaktan çıkıp kısmen "önleyici" bir karakter kazanmasına katkı sağlamaktadır. Bununla birlikte, denetim kapasitesinin tesis sayısı ve sektör yoğunluğu karşısında sınırlı kalabildiği; dolayısıyla risk-temelli ve seçici bir yaklaşımın fiilen zorunlu hâle geldiği görülmektedir. Bu durum, etkinliğin yalnızca mevzuata değil, kurumsal kapasiteye de bağlı olduğunu göstermektedir.

Yaptırımlar bakımından, idari para cezalarının tek başına her zaman yeterli caydırıcılık üretmediği; buna karşılık faaliyetin durdurulması, faaliyetten men

veya suç duyurusu gibi daha ağır araçlarla birlikte uygulandığında düzenleyici etkiyi artırdığı anlaşılmaktadır. Özellikle çevresel zararın geri döndürülemez olduğu alanlarda, idari tedbirlerin erken aşamada devreye girmesi, düzenleyici sistemin koruyucu niteliğini güçlendirmektedir. Bu bağlamda ÇED rejimindeki “süre verilmeksizin durdurma” yaklaşımı, düzenleyici araçların önleyici fonksiyonunun en görünür örneklerinden biridir.

Yargısal denetim boyutu ise düzenleyici araçların kalıcılığını belirleyen kritik bir aşamadır. İdari yaptırımların ölçülülük, ispat ve tekerrür koşulları bakımından yargı denetimine tabi olması, idareyi teknik ve hukuki gerekçelendirme konusunda daha titiz davranmaya zorlamaktadır. Bu durum, uzun vadede düzenleyici araçların keyfi değil, delile dayalı ve sistematik biçimde uygulanmasını teşvik eden bir denge mekanizması oluşturmaktadır.

Sonuç olarak Türkiye’de çevre hukukunun düzenleyici araçları; normatif tasarım bakımından güçlü, uygulama araçları bakımından çeşitlenmiş ve dijitalleşme ile desteklenmiş bir yapıya sahiptir. Ancak bu araçların gerçek etkinliği, denetim kapasitesinin sürdürülebilirliği, kurumlar arası koordinasyonun niteliği ve yaptırımların tutarlı biçimde uygulanması ile doğrudan ilişkilidir. Çevre korumanın kalıcı biçimde sağlanabilmesi, düzenleyici araçların yalnızca “kağıt üzerindeki yetkiler” olarak değil, sahada ölçülebilir çevresel iyileşme üreten mekanizmalar olarak işlemesine bağlıdır.

Kaynakça

- Aguilera, M. G. (2024). Los derechos humanos ambientales como justicia ambiental: Desarrollos en América Latina y el el Caribe. *Revista de Estudios Políticos*, (204), 131-160. <https://doi.org/10.18042/cepc/rep.204.04>
- Arıkboğa, Ü. (2019). Çevre politikasının ekonomik araçları ve Türkiye’de belediye uygulamaları. *M U İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 41(1), 23-50. <https://doi.org/10.14780/muiibd.582302>
- Atık Yönetimi Yönetmeliği. (2015, 2 Nisan). *Resmî Gazete* (Sayı: 29314).
- Blackman, A., ve Harrington, W. (2000). The Use of Economic Incentives in Developing Countries: Lessons from International Experience with Industrial Air Pollution. *The Journal of Environment & Development*, 9(1), 5-44.
- Biyogüvenlik Kanunu (5977 sayılı Kanun). (2010, 26 Mart). Resmî Gazete (Sayı: 27533).
- Çevre Denetimi Yönetmeliği. (2008, 21 Kasım). *Resmî Gazete* (Sayı: 27061).
- Çevresel Gürültü Kontrol Yönetmeliği. (30.11.2022). *Resmî Gazete* (31865).
- Çevre Kanunu (2872 sayılı Kanun). (1983, 11 Ağustos). *Resmî Gazete* (Sayı: 18132).
- Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, Çevre denetimi istatistikleri: 2024 haber bülteni (2024), <https://webdosya.csb.gov.tr/db/ced/icerikler/2024-cevre-denet-m---stat-st-kler--20250521091732.pdf>
- Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, Çevresel Etki Değerlendirmesi, İzin ve Denetim Genel Müdürlüğü. (2025). *Teknik Faaliyet Raporu: 2024*. https://webdosya.csb.gov.tr/db/ced/icerikler/08.10.2025_tfr_2024_nihai-1-20251008163544.pdf
- Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı. (2022, 1 Temmuz). *Sürekli Emisyon Ölçüm Sistemleri (SEÖS) Tebliği ile ilgili Duyuru*.
- ÇŞİDB, Bülten. (2026). Geliş tarihi 21 Şubat 2026, gönderen <https://webdosya.csb.gov.tr/db/ced/icerikler/2024-cevre-denet-m---stat-st-kler--20250521091732.pdf>
- Gökalp, S. S. (2022). Çevre sorunları, devletin pozitif yükümlülüğü ve idarenin sorumluluğu. *Memleket Siyaset Yönetim*. <https://doi.org/10.56524/msydergi.1218000>
- Görmez, K. (2015). *Çevre Sorunları* (3. Baskı). Ankara: Nobel Yayınevi.
- Güneş, A. M. (2024). *Çevre hukuku* (6. Baskı). Ankara: Adalet Yayınevi.
- Hava Kalitesi Değerlendirme ve Yönetimi Yönetmeliği. (2008, 6 Haziran). *Resmî Gazete* (Sayı: 26898).
- Hekimoğlu, M. M. (2003). İnsan haklarının tarihsel perspektif içerisindeki gelişimi. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 73-92.
- Keleş, R., & Ertan, B. (2002). *Çevre Hukukuna Giriş*. Ankara: İmge Yayınevi.

- Keleş, R. (2015). *100 Soruda Çevre Çevre Sorunları ve Çevre Politikası* (Genişletilmiş 2. Baskı). Yakın Kitabevi.
- Keleş, R., & Hamamcı, C. (2012). *Çevre politikası* (7. bs.). İmge Kitabevi.
- Memiş, E. (2014). Çevreyi korumayı amaçlayan pozitif hükümler ve çevre idare hukukunu oluşturan ilkeler. *İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi (İYYÜHFD)*, 1(3).
- Öktem, M. (2003). *Kent Çevre ve Globalleşme*. Alfa Yayınevi.
- Önder, T. (2003). *Ekoloji, Toplum ve Siyaset*. Odak Yayınevi.
- Sanayi Kaynaklı Hava Kirliliğinin Kontrolü Yönetmeliği. (03.07.2009). *Resmî Gazete* (27277).
- Sera Gazı Emisyonlarının Takibi Hakkında Yönetmelik. (2014, 17 Mayıs). *Resmî Gazete* (Sayı: 29003).
- Su Kirliliği Kontrolü Yönetmeliği. (2004, 31 Aralık). *Resmî Gazete* (Sayı: 25687).
- Toprak Kirliliğinin Kontrolü ve Noktasal Kaynaklı Kirlenmiş Sahalara Dair Yönetmelik. (08.06.2010). *Resmî Gazete* (27605).
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası. (1982, 9 Kasım). *Resmî Gazete* (Sayı: 17863).
- T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı. (2022–2025). *Çevre denetimi ve idari yaptırım basın açıklamaları*.
- Turan, E. S., & Güner, E. D. (2017). Türkiye’de çevresel etki değerlendirme mevzuatındaki değişimler. *Doğal Afetler ve Çevre Dergisi*, 3(1), 39–47. <https://doi.org/10.21324/dacd.286187>
- Turgut, N. (1997). Kirleten öder ilkesi ve çevre hukuku. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 46(1–4), 607–653.
- Turgut, N. (2009). *Çevre hukuku* (2. baskı.). Savaş Yayınevi.
- Ulusoy, A. D. (2024). Maden ruhsat ve izinleri ve idarenin takdir yetkisi. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 73(4), 2447–2484.
- U.S. Environmental Protection Agency (EPA). (2016). *Volkswagen Clean Air Act civil settlement*. <https://www.epa.gov/enforcement/volkswagen-clean-air-act-civil-settlement>
- UNECE, United Nations Economic Commission for Europe. (1998). Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-Making and Access to Justice in Environmental Matters (Aarhus Convention). <https://unece.org/fileadmin/DAM/env/pp/documents/cep43e.pdf>
- UN, United Nations. (1972). Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment (Stockholm Declaration). <https://www.un.org/en/conferences/environment/stockholm1972>
- United Nations. (1972). A general view of the opening meeting of the United Nations Conference on the Human Environment at the Folkets Hus in Stockholm [Photograph]. UN Photo / Yutaka Nagata. <https://www.unmultimedia.org/s/photo/detail/145/0145658.html>

- United Nations. (2007, January 10). Environment: Air quality—Emissions at a manufacturing complex in Toronto, Canada [Photograph]. UN Photo. <https://media.un.org/photo/en/asset/oun7/oun7417711>
- UN, United Nations. (1992). Rio Declaration on Environment and Development. <https://www.un.org/en/conferences/environment/rio1992>
- Yaslıkaya, R. (2015). Ekolojik paradigmada bir kavşak: Çevreci sinema. *International Journal of Science Culture and Sport, Special Issue 3*, 410–428. <https://doi.org/10.14486/IJSCS308>
- Yaslıkaya, R., & Arslan, F. D. (2023). *Uluslararası Çevre Politikaları. İçinde Çevre Yönetimi ve Politikaları* (ss. 224-252). Ekin Yayınevi.
- Yaylı, H. (2012). Çevre etiği bağlamında kalkınma, çevre ve nüfus. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15, 151–169.

